

Hitharc vagy hadivállalkozás

(A tatár segédc csapatok alkalmazásának pénzügyi terhei a tizenöt éves háborúban)

Ha a török hódító háborúkra gondolunk, először az igaz hit terjesztőinek, a gáziknak az alakja jut az eszünkbe. Kétségtelen, hogy a hódító iszlám, s a *kızıl elma* ideológiája mindvégig meghatározó és célkijelölő komponense volt a török hadviselésnek,¹ de nem kevésbé motiválta a hitharcosokat kezdetben a zsákmány, később a területi gyarapodás révén megszerezhető javadalombirtok reménye. A török hadjáratokon résztvevő tatároknál a dzsihádnak, azaz a hitharcnak sokkal kisebb jelentősége volt. A tatár társadalomban az iszlámot csak az uralkodó réteg gyakorolta, a köznép bár külsőségeiben Mohamed próféta tanításait követte, otthonában megtartotta nemezből készült pogány bálványait is.² A tatárokat sem az iszlám, sem a területszerzés nem motiválta a hadjáratokon. Külső és belső kényszerítő okok miatt vettek rajtuk részt. Egyrészt a Krimi Kánság mint az Oszmán Birodalom vazallus állama segédc csapattal tartozott támogatni a szultánt, másrészt a gazdasági viszonyok fejletlensége miatt a félnomad lakosság rá is szorult akár az önállóan, akár az oszmánokkal közösen vezetett hadjáratok zsákmányára.

Az önálló hadjáratok ebben a korban mindig Oroszország és Lengyelország ellen irányultak. Legfőbb céljuk az eladható foglyok beszerzése volt. Ugyanakkor mind az orosz, mind a lengyel uralkodók saját céljaik érdekében szövetségesként is felhasználták a tatárokat. Gázi Giráj kán például 1592-ben ötezer aranyért ajánlkozott a lengyeleknek, hogy megtámadja Oroszországot, s arra hivatkozott, hogy bátyjának, Mehmed Girájnak is ennyit fizetett Báthori István.³ Sőt ötezer forintot ígért Bethlen Gábor is a tatár kán testvérének, ha csapataival támogatja, és Erdély trónjára segíti.⁴

Az összeg nagyságának jelentőségére csak akkor figyeltem fel újra, amikor az isztambuli levéltárban kezembe került a szultáni diván 1593-ból származó jegyzőkönyve. Ebben a kaffai kikötő eminjét arra utasították, hogy „a tatár kánnak a következő évi előkészületekre a magyarországi hadjáratok alkalmával adni szokott öt ezer aranyat utalja át.”⁵ Az adatok egybeesése, a minduntalan felbukkanó ötezer arany azt engedte sejtetni, hogy talán volt egy meghatározott összeg, amelyért a tatárokat fel lehetett fogadni, s ez a „díjszabás” nemcsak a keresztny uralkodókra, hanem a Portára is vonatkozott. Más szóval ez azt jelentené, hogy a tatár sereg

nemcsak vazallusi kötelezettséget teljesített az Oszmán Birodalommal szemben, nemcsak zsákmányért, hanem meghatározott összeg fejében állt volna rendelkezésre a Portának. Ezen a nyomon elindulva újra átvizsgáltam a tizenöt éves háborúra vonatkozó török elbeszélő és pénzügyi forrásokat. Az elszórt adatokból lassan összeállt a tatár segédcsapatok alkalmazásakor fizetett készpénz és ajándékok listája.

A háború folyamán először Pecsevi említi, hogy 1594-ben Győr alatt Gázi Giráj a török sereghöz való csatlakozáskor ötezer arany megérkezési ajándékot (*tesrif-ül kudum*) kapott, melyet további értékes tárgyak egészítettek ki.⁶ Valószínű, hogy nem újabb ötezer aranyat kell rajta értenünk, hanem inkább arról lehet szó, hogy itt kézbesítették neki a már említett, minden magyarországi hadjárat alkalmával adni szokott ötezer aranyat.

Az 1598. évi hadjáratra vonatkozó források elmondják, hogy Gázi Giráj a szerdártól, Szaturdzsi Mehmed pasától, egy drágakövekkel kivert nyereggel és kantárszíjjal felszerszámozott hátsólovat kapott, majd a táborban útiköltség (*harçık*) címén pénzzel (sajnos az összeg nincs megjelölve), kaftánokkal s más személyes használatra szánt holmikkal (*iç esbabları*) kedveskedett neki, mirzái között pedig száz göngyöleg bársonykaftánt, 400 könyök (zira = 68 cm) posztószövetet, valamint turbánnak való finomszövetet osztottak szét.⁷

Ezen felül az 1598–99-es telelésre Szaturdzsi Mehmed pasa 770 000 akcsét ígért a kánnak, melynek kifizetése a szerdár halála miatt akadozott.⁸ Később azonban hiánytalanul kiutalták, mert a fennmaradt pénzügyi elszámolások szerint 1599 júniusától 1601 májusáig több mint másfélmillió akcsát fizettek ki a tatároknak,⁹ ez pedig a két évre elosztva valamivel több, mint öt-ötezer arany.

Alig néhány év múlva, 1602-ben Gázi Giráj már 30 000 aranyat kért a hadjáratban való részvételért és a Magyarországon való telelésért, vagyis pontosan annyit, amennyit a német-római császár és a magyar király követei évente a Portára adóként vinni szoktak.¹⁰ Az összeg nagysága különösen akkor szembetűnő, ha összevetjük a nagyvezíri jelentésekkel. Ezekben az 1602. évi hadjáratra 300 000 aranyat kértek, de csak 200 000-et tudott a kincstár átutalni.¹¹ Ehhez képest a kán által kért summa a teljes költségek mintegy egyhatodát tette ki. Az Oszmán Birodalom szorult helyzetére jellemző, hogy a kérést nem merete visszautasítani, s a pénzügyi feljegyzésekből nyomon követhetően a 30 000 aranyat majdnem teljes egészében ki is fizették neki. 1602 júliusa és 1603 májusa között 3 483 300 akcsét utaltak ki Gézi Girájnak. Ebből 2 880 180 akcse volt a kán része, a többit a tatár mirzáknak fizették ki.¹²

Forrásaink a 17. század elején más alkalmakkor is említést tesznek a kán és a kalga udvari népének ellátmányáról¹³, de összegéről eddig semmiféle adat nem került elő. Az adatok hiánya több okra is visszavezethető: készpénzelszámolásra mindig azon a hadjáratok alkalmával került

sor, amelyeken a kán személyesen jelen volt, 1603 után pedig köztudottan Gázi Giráj már nem jött többet Magyarországra. A másik ok, a krónikus pénzhány miatt, amely mind a Habsburgokat, mind az oszmánokat sújtotta. Ezért a háború második felétől a forrásokból világosan kivehető a török hadvezetés azon törekvése, hogy a kincstár válláról levegye és a lakoságra hárítsák legalább a tatárok magyarországi telettésének anyagi gondjait. 1603-ban a kanizsai beglerbégnek, a mohácsi, pécsi, koppányi és szigetvári szandzsákbégnek, valamint az itt működő kádiknak parancsot küldtek, hogy ha a tatárok telettése szükségessé válik, az alájuk tartozó területeken számukra szállást jelöljenek ki, ellátásukra pedig a szandzsák rájáitól minden tatárnak havonta egy kile (25 656 kg) lisztet, tíz okka (1 okka = 1 283 kg) húst, két lovának havi három-három kile árpát, elegendő mennyiségű szénát (!) és szalmát (!), valamint tűzfát rendeljenek, s sehol se engedjék ki őket a falvakra.¹⁴ Feltehetően nem az egész tatár seregről, hanem csak az elit csapatokról gondoskodtak ily módon.

A felsorolt adatok alapján nyilvánvaló, hogy szakítanunk kell a törököket kiszolgáló, csak zsákmányért harcoló tatár segédcsapatok toposzával. A török hadvezetés, ha néha túl magasnak tartotta is a kifizetett összegeket, nem tudta nélkülözni a tatár segédcsapatokat.¹⁵ A hadjáratokon való részvétel a tatár sereg vezetőinek a zsákmány ötöde mellett így készpénzt hozó hadivállalkozást is jelentett. A készpénzből és ajándékokból azonban csak a vezető réteg részesült. A tatár sereg nagyobbik része az elmaradt fizetséget és ellátást – ahogy ezt a háborúban résztvevő magyar végvári katonák, hajdúk, szerbek, németek, vallonok, kozákok is tették – zsákmányból és foglyok eladásából pótolták, s ahol lehetett, sarcoltattak.¹⁶

JEGYZETEK

1. A *kızıl elma*, vagyis az „aranyalma” a keresztény uralkodók birodalmi almája a törökök elképzelése szerint a keresztény hitet és az általa birt viláгурalmat fejezi ki. Kezdetben Bizáncre, később mindig azokra a keresztény központokra vonatkoztatták, amelyeket meg akartak hódítani. Fodor Pál: *Magyarország és a török hódítás. Magyarország és Bécs az oszmán hódító ideológiában*. Budapest, 1991. 133-134.
2. A házban a gazda mindig észak felől foglal helyet. „Feje fölött állandóan nemezből készített bábu örködik, melyet testvéreinek nevez. Bal felől, az asszonyok és az első feleség feje fölött egy másik ilyen testvér látható, közbül pedig egy kisebb, a ház védője. A jó feleség ágya lábánál gypjúval kitömött kecskegidabőr, mellette bábu, mely a lányokat vigyázza. Az ajtó mellett egy másik bábu

szárított tehéntőggel a teheneket fejő asszonyokat védi, mert a kancákat csak a férfiak fejik.

E bálványképeket minden reggel meghintik italukkal, legyen az kumisz vagy bármi más. Ezután az ajtón kívül állók háromszor térdet hajtanak: délnek a tűz tiszteletére, ugyanúgy keletnek a lég tiszteletére, majd nyugatnak a víz tiszteletére, és végül északnak a holtak emlékezetére.” *John Smith kapitány utazásai és cselekedetei 1580–1631*. Válogatta, fordította, a bevezetőt és jegyzeteket írta C. Cucean Éva. Bukarest, 1980.

3. Veljaminov – Zernov, V. – Feyzhanov, H.: *Materialy dlja istorii Krymskogo Hanstva*. Sanktpetersburg, 1864. Nr. 5.
4. *Török-magyarkori történelmi emlékek*. Okmánytár. III. Pest, 1868. 425-427.
5. Başbakanlık Arşivi İstanbul. Mühimme defterleri 71. Nr. 320 (1002/1594).
6. Tarih-i Pečevi. II. İstanbul, 1283/1866, 150.
7. Topçılar kâtibi Abdu'l-Kadir Efendi: *Vekâyi-i Târihiyye*. Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Ms. MXT. 130, 101b.
8. *Gâzi Girâj kân levele Ibrahim pasa nagyvezírhez*. Nuru Osmaniye Kütüphanesi, İstanbul. Nr. 4292. 62-66. A kân megemlíti, hogy egy listát csatolt a levélhez, amelyben pontokba foglalta, kinek mi jár. Sajnos ezt a listát már nem másolta le a levélgyűjtemény összeállítója.
9. Finkel, C.: *The administration of Warfare: the Ottoman military campaigns in Hungary, 1593–1606*. (Beihefte zur Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes Bd. 14.) Wien, 1988. 105.
10. Orhonlu, C.: *Osmanlı Tarihine Aid Belgeler – Telhisler (1597–1607)*. [Az oszmán történelemre vonatkozó iratok – telhiszek, 1597–1607]. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. İstanbul, 1970, No. 61.
11. Dávid G. – Fodor P.: Magyar vonatkozású török államiratok a tizenöt éves háború korából. *Hadtörténelmi Közlemények*, 30 (1983/2), 295.
12. Finkel i. m. 105.
13. Dávid-Fodor i. m. 1983/3, 452 és 461.
14. BBA MD/ 77 No. 590. Finkel i. m. 206. Az irat nincs datálva. De megemlítik benne, hogy a kán fiával kinn telelő tatárok is hasonló ellátmányt kapnak, továbbá hogy az ellátmányról egészen sevvál hónapjáig kell gondoskodni. Toktamis Giráj 1602/1603 telén az apjával volt kinn Magyarországon, majd 1604/1605 telén egy kisebb sereggel önállóan. Mivel sevvál hónapjának kezdete 1603-

ban március 14-re, 1605-ben viszont február 20-ára esett, valószínűbb, hogy az irat az 1603-as telelésre vonatkozik.

15. Rendkívül tanulságos Jemiscsi Haszán pasa előterjesztése a szultánhoz a kán által kért 30 000 aranyról. „A kánok eddig ilyen ajánlatot nem szoktak tenni, helyesnek tartod-e most ennyi pénzt kiadni? Jól tudod milyen a kincstár helyzete” – kérdezte a szultán. Mire Jemiscsi Haszán pasa ezt válaszolta: „Boldogságos padisahom! Felsőged e szolgája jól ismeri a kincstár állapotát. Még ha a kicstár teli volna is, csupán azért, hogy szokás és törvény ne legyen ennyi pénzt és ennyiféle holmit adni helytelen lenne. De az sem lenne helyes, ha a kán az ezévi felsőged hadjáratra nem jönne. Mindenkinek, aki csak tud és képes rá meg kell jelennie.” Orhonlu i. m. Nr. 61.
16. Rimaszombat az 1599. évi felvidéki tatár portya alkalmával 1000 aranyat és élelmet adott a tatároknak, hogy a várost megkíméljék (Horváth János Pogrányi Benedekhez, Szécsény, 1599. október 29. HHStA Turcica 82/2 Fo. 165). Ugyanezen a portyán a védtelen Garam menti falvakból 900 foglyot és mintegy 2000 lábasjószágot hajtottak el a tatárok. Matunák Mihály: Az 1599. évi Bars vármezei tatárjárás. Történelmi Tár 1905, 590-599.